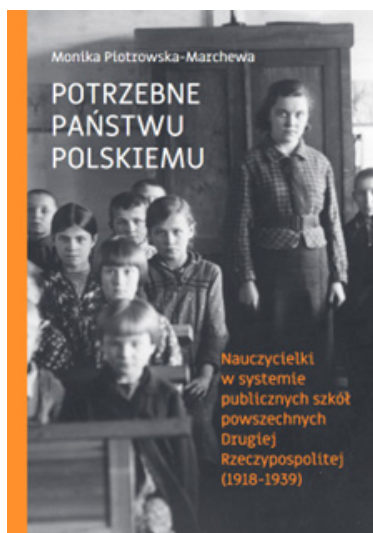

KAROL SANOJCA
Uniwersytet Wrocławski
ORCID [0000-0001-8630-0589](https://orcid.org/0000-0001-8630-0589)

Recenzja książki: Monika Piotrowska-Marchewa, „Potrzebne państwu polskiemu”. Nauczycielki w systemie publicznych szkół powszechnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939), Księgarnia Akademicka, Kraków 2023, ss. 419.

W literaturze historycznej wiele grup zawodowych i społecznych doczekało się swoich monografii. Liczna i wyrazista grupa zawodowa, jaką są nauczyciele, także ma swoich badaczy, a liczba publikacji na ten temat jest znaczna. Z reguły jednak społeczność nauczycielska opisywana jest *en bloc*, mimo że wyróżnik w postaci płci jest często widoczny, choćby w materiałach o charakterze statystycznym czy wspomnieniowym. Jednak prace poświęconych wyłącznie nauczycielkom w okresie międzywojennym było do tej pory niewiele lub miały one charakter przyczynkowski. Zmieniło się to jednak wraz z opublikowaniem przez Monikę

Piotrowską-Marchewę obszernego studium poświęconego właśnie kobietom pracującym zawodowo w szkołach powszechnych Drugiej Rzeczypospolitej. Autorka od lat zajmuje się środowiskiem nauczycielskim i prezentowana tu praca jest zwieńczeniem jej badań. Kompetentne podejście do tematu, skrupulatność i rozległość wykorzystanego materiału źródłowego, a także przekonujący sposób narracji są mocnymi stronami publikacji. Warto podkreślić, że Autorka wykorzystała zróżnicowany zestaw źródeł o charakterze autobiograficznym i wspomnieniowym, które najpełniej ukazują stan świadomości, postawy, cele, a także sukcesy i porażki

nauczycielek. Uwzględniła także prasę kobiecą i oświatową oraz materiały archiwalne z kilkunastu archiwów polskich, litewskich i ukraińskich. Mimo tak znacznego nasycenia tekstu materiałem źródłowym i udokumentowania ponad tysiącem przypisów język książki jest przyjazny dla czytelnika – czyta się ją bardzo płynnie.

Cytat autorstwa Władysławy Weychert-Szymanowskiej wykorzystany w tytule pracy dobitnie określa miejsce i rolę nauczycielek w strukturze społecznej państwa polskiego – i cały wywód w dużej mierze poświęcony został uzasadnieniu tego stwierdzenia. Dzieło składa się z czterech głównych części, które z kolei podzielone zostały na podrozdziały, a te na jeszcze mniejsze jednostki (łącznie jest ich aż trzydzieści trzy). Powoduje to, że łatwo odnaleźć w tekście treści najbardziej interesujące dla danego czytelnika. Rozdział pierwszy – *Z historii pracy nauczycielskiej kobiet (w XIX i na początku XX wieku)* – stanowi niejako wprowadzenie do zasadniczych rozważań. Lista problemów, z jakimi zmagaly się nauczycielki ludowe w poszczególnych zaborach, oraz zmiany, jakie dokonywały się w tym zawodzie, przedstawione zostały w syntetycznej i klarownej formie. Osobne podrozdziały poświęcono czasom I wojny światowej oraz problemowi tożsamości zawodowej nauczycielek.

Obszerny rozdział drugi – *Formalnie równouprawnione. Kobiety w grupie zawodowej nauczycielstwa szkół powszechnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)* – zawiera charakterystykę systemu publicznej oświaty powszechnej, opis organizacyjnych i prawnych uwarunkowań pracy nauczycieli, charakterystykę kobiecych środowisk nauczycielskich, a także porusza zagadnienie zróżnicowania statusu ekonomicznego nauczycielstwa. Jest to więc część pracy, która tworzy swoistą bazę dla rozważań w kolejnych dwóch rozdziałach. Autorka uniknęła tu ahistoryczności ocen i wartościowania poprzez docenienie zadekretowanej prawnie równości płci, co oczywiście nie oznaczało pominięcia negatywnych przejawów braku tejże równości w praktyce. Społeczna akceptacja emancypacji kobiet wymagała czasu i zmian w mentalności. Warto się tu odwołać się do nieco wcześniejszej w czasie „rewolucji”, jaką było stopniowe dopuszczanie pań do studiów wyższych. Tak też było z nauczycielkami, których pozycja w ciągu dwudziestu lat niepodległości ulegała dynamicznym zmianom.

W rozdziale trzecim – *Wokół patriarchalnych aspektów funkcjonowania systemu oświaty powszechnej w Drugiej Rzeczypospolitej* – zamieszczone zostały bardzo interesujące rozważania dotyczące „patriarchalnej reakcji” po I wojnie światowej, zmian w pragmatyce nauczycielskiej z 1926 r. związanych ze stanem cywilnym nauczycielek oraz aktywności kobiet w związkach zawodowych nauczycielstwa

szkół powszechnych. Ponadto szczegółowo opisane zostały okoliczności wprowadzenia, zasady i skutki tzw. ustawy celibatowej, która w autonomicznym województwie śląskim obowiązywała od 1926 do 1938 roku, znacząco ograniczając możliwość kontynuowania pracy w szkole kobietom wychodzącym za mąż. Chęć utrzymania się w zawodzie, a równocześnie potrzeba realizacji prywatnych aspiracji powodowały, że chyba nieprzewidzianą konsekwencją przyjętego prawa były decyzje o życiu w konkubincie, co rykoszetem uderzało w religijne zasady kościołów katolickiego i protestanckiego. Autorka słusznie dostrzegła, że choć górnośląską ustawę można traktować wyłącznie jako przykład nierównoprawności płci, to wynikała ona także ze specyfiki historycznej i społecznej mieszkańców polskiej części Górnego Śląska. Niewątpliwie jednak była najbardziej znanym przejawem dyskryminacji prawnej w tym zawodzie. W tej części książki mowa jest także o działaniach centralnych i lokalnych władz oświatowych podejmowanych w innych częściach kraju, na szczęście o charakterze sporadycznym i dość przypadkowym, a zmierzających do usunięcia z zawodu kobiet wychodzących za mąż. O nieskuteczności tych poczynań świadczyła przede wszystkim statystyka, gdyż liczba kobiet w zawodzie wraz z upływem kolejnych lat wcale nie malała.

W rozdziale czwartym – *Nauczycielki publicznych szkół powszechnych w wiejskich i miejskich społecznościach lokalnych Polski międzywojennej* – autorka dokonała charakterystyki materialnych i społecznych warunków pracy oraz interakcji zachodzących pomiędzy bohaterkami książki a środowiskiem – administracją szkolną, dziećmi i ich rodzicami. Relacje te opisane zostały w znacznej mierze na podstawie tekstów biograficznych i autobiograficznych. Materiał wspomnieniowy został też obficie wykorzystany w ostatnim podrozdziale książki – *W pamięci uczennic i uczniów (rekonesans)* – który zdecydowanie nie jest laurką międzywojennej szkoły. Pojawiający się trzykrotnie w tytułach podrozdziałów dopisek „rekonesans” jest zapowiedzią pogłębienia przez autorkę niektórych prezentowanych wątków.

W końcowej partii książki zamieszczono wykaz ważniejszych skrótów, obszerną bibliografię, spis tabel, trzy aneksy, anglojęzyczne streszczenie, indeks osobowy (szkoda, że nie zaznaczono, iż nie obejmuje on bibliografii) i geograficzny. W dwóch pierwszych aneksach przywołano akty prawne dotyczące górnośląskiego „ustawodawstwa celibatowego” z lat 1926–1938 oraz fragmenty dyskusji toczonych podczas posiedzenia sejmowego w 1926 r. Tu tylko drobna uwaga, że trzykrotnie wymieniany w tej dyskusji poseł Sanojca miał na imię Józef i błędnie połączono go w indeksie osobowym z Karolem, współczesnym historykiem

i autorem niniejszej recenzji. Trzeci aneks ma odmienny charakter, gdyż zawiera dwie mapy obrazujące podział przedwojennej administracji szkolnej na okręgi w 1922 i 1938 r. oraz trzydzieści osiem starannie dobranych i dopełniających tekst ilustracji. Istotą obrazu jest duża siła oddziaływania informacyjnego oraz emocjonalnego – zdjęcia są poruszające i przedstawiają różne aspekty życia szkolnego. Obecne są na nich nie tylko nauczycielki, ale też uczniowie, którzy choć nie są podmiotem narracji, stanowią jednak integralną część nauczycielskiej profesji.

Obecność kobiet w zawodzie nauczycielskim, i do tego tak liczna, w okresie międzywojennym nie była czymś nowym. Właściwie można już nawet wówczas mówić o feminizacji tego zawodu, przynajmniej na poziomie szkoły powszechnej. Wydobywanie na plan pierwszy różnych form upośledzenia kobiet też nie było pomysłem Dwudziestolecia, choć chyba i do dziś nie uporaliśmy się z tym do końca. Z ważnych ustaleń Autorki wynika, że nadzór szkolny pozostawał wyłącznie w rękach mężczyzn. Równocześnie jednak w okresie tym „praca w szkolnictwie na zawsze już przestała być kojarzona z zajęciem kobiet samotnych, pochodzących zasadniczo z warstwy mieszczańskiej, urzędniczo-inteligenckiej oraz ze spauperyzowanej szlachty” (s. 339). Ciekawą konstatacją jest wyraźne powiązanie zawodu nauczycielskiego z kondycją ekonomiczną państwa polskiego – przede wszystkim skutkami wielkiego kryzysu ekonomicznego z przełomu lat dwudziestych i trzydziestych. Realia ekonomiczne w istotnym stopniu wpływały też na ograniczanie społecznej aktywności nauczycielek. Widoczne to było w relacjach o charakterze wspomnieniowym, w których koncentrowano się na sprawach życia zawodowego oraz, znacznie rzadszych, opisach życia prywatnego. Inną, niezmiernie interesującą kwestią było ukazanie zmian zachodzących od końca XIX w. do wybuchu II wojny światowej w społecznym postrzeganiu uczących w szkołach powszechnych kobiet. Autorka, dobrze znając materiał źródłowy, miała pełne prawo nie tylko do relacjonowania zjawiska, ale także budowania wniosków i formułowania własnych opinii. Przy zachowaniu rygorów naukowego obiektywizmu widoczna jest jej empatia wobec charakteryzowanej grupy zawodowej.

Otrzymaliśmy więc dzieło dojrzałe, którego merytoryczną zawartość czyta się z dużym zainteresowaniem, a dodatkową przyjemnością jest obcowanie z książką wydaną bardzo starannie i elegancko przez renomowaną krakowską Księgarnię Akademicką. Z pełnym przekonaniem zachęcam do lektury – nie tylko studentów realizujących specjalizację nauczycielską – by zapoznać się z meandrami drogi, jaką przeszła polska oświata, do dziś tak mocno sfeminizowana.